

Nyerges Gábor Ádám

„egy fejben is belátható táv”

A BETEGSÉG MINT VEZÉRMOTÍVUM ORBÁN OTTÓ KÖLTÉSZETÉBEN

Orbán Ottót vélhetően 1980-ban¹ diagnosztizálták a Wilson-kór (hepatolenticularis degeneráció) nevű, ritka, genetikai alapú² betegséggel. A kórra jellemző, hogy sok éven keresztül lehet akár teljesen tünetmentes, illetve a kezdeti tünetek megjelenésétől számítva is rendre évek (átlagosan tíz)³ telnek el a diagnózis felállításáig, valamint egyik lehetséges manifesztációjának tünetei, mivel nagyban hasonlítanak a kezdeti stádiumú Parkinson-kórra, gyakran téves diagnózist⁴ is eredményeznek: „Az idegrendszeri megbetegedés kezdeti tünetei igen enyhék és nem specifikusak a Wilson-kórra. Leggyakoribb a subcorticalis magvak károsodása miatti beszéd- és mozgászavar, a tremor, choreiform és athetoid mozgások.”⁵ Vélhetően ennek⁶ köszönhető az, hogy rendszeresen maga Orbán Ottó is Parkinson-kórként hivatkozik betegségére.⁷ A Wilson-kór lényege, hogy egy génmutáció következtében károsodik

-
- 1 A diagnózis/a betegség kezdetének pontos datálásához – jelenlegi ismereteim szerint – igazán megbízható forrás nem áll rendelkezésünkre. A legpontosabb támpontot Gartner Éva Orbán Ottóval készült beszélgetéssorozata szolgáltatja, mely a Magyar Rádió számára készült, adásba azonban csak az interjú egy része került. [Mindazonáltal a beszélgetés két részlete is megjelent nyomtatásban: Gartner Éva – Orbán Ottó, *Orfeusz az árvaházban. Orbán Ottóval beszélget Gartner Éva*, Szombat, 2002/10., 26–28., valamint: Orbán Ottó [–Gartner Éva [szerk. riporter]], *Helyettem írták*, Holmi, 2002/10., 1247–1254. A vágatlan beszélgetés[ek] gépirata szerint Orbán Ottó tudomása szerint 1980-ban kezdődött a betegsége. A leírtak alapján nem teljesen egyértelmű, hogy ez a diagnózis vagy az első mutatott tünetek időpontja-e, esetleg is-is. Idézem a forrást: „– Tulajdonképpen amióta az Eszter él, azóta maga beteg?
– Nem, hát az Eszter...
– Húszon...
– 24 éves, ő '74-ben született, és '80-ban, szóval még gyerek volt, amikor ez kezdődött. De az első időben nem volt ez ilyen ronda. Az első 10 évet azt...
– Még autót is vezetett, nem?
– Persze, Amerikában még hosszan autóztunk, meg Amerikából visszajöve is. Még '77–'78-ban vettek le a kocsiról...
– '88-ban!
– '88-ban, persze.” Gartner Éva – Orbán Ottó, *Gartner Éva beszélgetése Orbán Ottóval a Bartók Rádió számára* [a Gartner Éva hagyatékában fennmaradt interjúsorozat gépirata], 2002. február(?), 6. kassetta [A beszélgetés leiratát javítások és egyéb változtatások nélkül idézem, a későbbiek során is.]
- 2 Magyarországon [becsült adatok alapján] körülbelül két-háromszázra tehető a Wilson-kóros betegek száma. Kuczyné dr. Folhoffer Anikó, *Magyarországi Wilson-kóros betegek genetikai és klinikai jellemzői* [PhD-értekezés], I. sz. Belgyógyászati Klinika, Semmelweis Egyetem Doktor Iskola, Budapest, 2008, 9.
- 3 Egy 1999 óta tartó vizsgálat eredményei alapján „[az adatok elmezése során megállapítottuk, hogy egy-egy esetben az első tünetek után több, mint 10 évvel később derült ki, hogy a betegnek Wilson-kórja van.” *Uo.*, 21.
- 4 *Uo.*, 15.
- 5 *Uo.*
- 6 Ugyancsak arra enged következtetni, hogy egy darabig [akár élete végéig – ld. a következő lábjegyzetet] nem volt egyértelmű Orbán diagnózisa, ahogy Somlyó György Orbán Ottó halála után kelt, búcsúzó szövegében is „gyógyíthatatlan, kezdetben hosszú időn át még orvosai által sem megnevezhető betegség”-ről ír. Somlyó György, *Búcsú O. -tól*, Holmi 2002/10., 1266.
- 7 Pl.: Orbán, *Az agyafúrt költő II.* = *Uó.*, *Boreász sörénye. Rajzok és falfirkák*, Magvető, Budapest, 2001, 183.

az a mechanizmus, melynek keretében a májból az epével kiválasztódik a fölös réz. Orbán Ottó az alábbi, ironikus-vicces ismertetéssel írja le ezt a folyamatot betegsége és kezelése krónikájaként megírt három (plusz egy) római számmal jelölt tárcasorozata, *Az agyafúrt költő* első darabjában:

Agyunk bonyolultságából adódik hibalehetőségeinek nagy száma és lenyűgöző változatossága is. E hibalehetőségek egyike a Wilson-kór néven ismert ritka betegség, melynek során egy enzim hiányának következtében fölszaporodik az agyban található réz mennyisége, ami a későbbiekben súlyos mozgászavarokat okozhat. E folyamatot úgy tehetjük szemléletessé, ha elképzeljük, hogy a beteg agysejtjeiben megjelenik Réz Pál, és rögtön elkezd a *Holmit* szerkeszteni, majd átveszi a *Nyugat* szerkesztését is, majd a *Nouvelle Revue Française*-ét is – miközben a beteg egyre inkább hasonlít Woodrow Wilsonra, az emberbarát ügyvédből és professzorból lett amerikai elnökre, Trianon bölcsére, aki a maga idejében vonalzóval húzogatta az európai békehatárokat, azaz másképpen szólva a betegen a bizonytalan léthelyzet okozta tántorgáson és reszketésen kívül az elhülyülés némely tünetei is mutatkoznak, amin ilyen mennyiségű irodalom fogyasztása mellett csöppet sem csodálkozhatunk.⁸

A szerző betegségére tett első biztosan és egyértelműen beazonosítható referenciális utalások az életműben az 1982-es *Szép nyári nap, a párkák szótlanul figyelnek* kötet verseiben érhetők tetten. A kötet számos versében (*A keresett személy, Az utolsó nyár, Catullushoz, Haiku, Éjfél*) megfigyelhető, betegséget és a halál közeledését tematizáló elszórt utalásokon felül a teljes egészükben a betegség tapasztalatát feldolgozó versek közül az első az ezen szándékát már címében is egyértelműsítő *Betegségemre*. Ez a vers, noha a kötetkompozícióban tetten érhetően utalások, sejtetések, előreutalások előlegezik meg, mégsem kitüntetett vagy kiemelt helyen, hanem a *Sárkányvér* ciklus egyik (ugyancsak nem kiemelt, tehát nyitó- vagy záró-) darabjaként szerepel, úgy vélem, az életmű hátralevő két évtizede szempontjából is kulcsfontosságú jelentőséggel bír: az egész életművét rendkívüli tudatossággal építő Orbán ebben a művében tematizálja először ilyen fokú nyíltsággal autobiográf referencialitással hivatkozott betegségét, melyről, mint arról a szerző számos nyilatkozatában beszámol, már az első diagnózistól fogva tudta, hogy gyógyíthatatlan. Így a versbéli tematizálás egyszersmind az életmű alakulására nézvést is komoly hatással van: egyrészt gesztusértékű a döntés, mellyel Orbán beemeli költészete megverselt tárgyai közé betegségét, valamint alakuló életműve radikális (tematikai) átalakulását jelzi előre, hogy egy új vezérmotívummal bővíti azt. E verstől a „beteg”, a „gyógyíthatatlan”, halálára készülõ ember szerepkörével bővül egyszersmind az Orbán Ottó-i lírai beszélõ identitása is. A választás, melynek értelmében a társadalmi konvenció szerint továbbra is tabuként kezelt,⁹ súlyos betegségrõl való, privát beszéd áthelyezõdik

8 Uo., 181–182.

9 Ld. Susan Sontag gondolatmenetét a rákkal kapcsolatban, mely megállapítások – ha nem is ugyanolyan mértékig, mint a leginkább démonizált betegség esetében – úgy vélem, a többi súlyos kondíció esetében is igaznak bizonyulnak: „Betegek és nem betegek állandó hazudozása

a művészet nyilvános terébe, nem pusztán egy kerülni ajánlatos téma megtárgyalását [tabusértést] jelenti, hanem hangsúlyos határátlépési gesztust privát és nyilvános tartományai közt is. Orbán korábbi, a biográf önnarratívára építő versmegoldásai rendre múltidejűen, a visszaemlékezés módusában szólaltak meg, s a bennük megjelenő, szubjektív intimitás sosem volt olyan mértékű és közvetlen hangnemű, mint a jelenidejű betegségtudatról, tünetekről és ezek hatásairól írott szövegeiben.

Azt, hogy a betegség toposzának megjelenése nem pusztán egy új vezérmotívum Orbán Ottó költészetében, hanem alapvető, elementáris hatással strukturálja újra az orbáni életmű belső működését, híven szemlélteti az is, ahogyan a betegség versbeli jelenléte és a lírai beszélő ez által módosuló-átalakuló identitása a versbeli viszonyulások szinte teljes egészére kihat. Ezt híven szemlélteti, ahogy a kötetben közvetlenül a *Betegségemre* következő *Egyéniségben* szabályosan helyet követel magának a beteg[ge lett] ember megváltozott léttapasztalata. A vers azon orbáni éndefiniáló művek csoportjába tartozik, melyek az egyéni pálya alakulását tematizálják.¹⁰ Ezekben a művekben „Orbán Ottó, a költő”¹¹ figurája rendre a versek születésének hátterét igyekszik fölvezetni, reflektálva akár arra az aktuális költészetfelfogásra is, mely döntő befolyással bírt pályája valamely szakaszára, akár az adott időszak történelmi-politikai helyzetét szóba hozva. Mindez itt is megtörténik, a felütés egy Orbántól megszokott frázissal indít: reagálva a fiatalkori líráját érő, egyik visszatérő kritikai megfigyelésre, miszerint a szerzőnek nem volt akkoriban saját, jól felismerhető egyéni hangja, s különböző költőktől „lopkodta” össze pályakezdő költészetére jellemző alapfogásait [„Fiatal fejjel egyéniség akartam lenni, / ezért aztán kiraboltam Ginsberget és Pilinszkyt”].¹² A vers azonban a Lowell lírájához fűződő viszony tematizálásánál a korábbi efféle Orbán-művekhez képest váratlan fordulatot vesz hatodik sorától: innentől ugyanis Orbán lírai beszélője már nem költészete egyik-másik szakaszát elemzi-értékeli, hanem a versek megképződésének sajátos, technikai háttérinformációját osztja meg olvasójával. Ezt a lírai hatást ugyanis nem ízlésalapú, poétikailag tudatosan érvényesülni engedett hatásként látatja [„Lowellt nem a mohóságom kívánta meg; / öt évig fordítottam a »szonettjeit«, / és eszembe sem jutott hasonlókat írni”],¹³ hanem a szükség kikövetelte, a fizikai lehetőségeknek a romló egészséggel együtt járó, csökkenő mivoltához igazodó kényszermegol-

---

jelzi, milyen nehéz feladattá vált szembenézni a halál tényével a fejlett ipari társadalmakban. Mivel a halált ma bántóan értelmetlen eseményként fogjuk fel, azt a betegséget, amelyet általában a halál szinonimájaként emlegetünk, illik eltitkolni.” Susan Sontag, *A betegség mint metafora*, Európa, Budapest, 1983, 10–11.

10 Lásd bővebben: Nyerges Gábor Ádám, „Jó vicc. Az életünk múlik rajta”. Orbán Ottó verses pályareflexiói az *Alvó vulkán című kötetben*, Prae, 2018/4., 117–135.

11 A pálya későbbi szakaszaiban dominánssá váló orbáni dikció és beszédhelyzet, valamint tematika hármassal elege: a költészet egyes kérdéseiről szólva a vers egyértelmű referenciális utalásokkal játszik rá egy olyan beszédhelyzetre, melyben Orbán Ottó, a költő szól félig-meddig „beavatott” olvasójához szakmai kérdésekről. Különböző szakmai, költészetelméleti és gyakorlati dilemmáit a közvetlenség módusában tárgyalja meg, belső, érvelő, vitakozó gondolatmenetét a transzparencia látszatát megteremtve közvetíti olvasójának. Ez az orbáni költői szerep (melyet legegyszerűbben így nevezhetünk meg: „Orbán Ottó, a költő”) jellemzően ironikus, szarkasztikus, nem egyszer gunyoros megfogalmazásokat használ, beszédének regisztere kevert, ironiájának rádiusza pedig a legtöbb esetben az önironiáig is kiterjed.

12 Orbán Ottó, *Szép nyári nap, a párkák szótlanul figyelnek*, Magvető, Budapest, 1984, 51.

13 Uo.

dásként: „csak amikor nem tudtam végiggépelni egy oldalt, / és szorultságomban egy fejben is belátható távot kerestem / [...] / mindenem, amit csinállok, bémuló jobbkezemnek / a hieroglifák megfejtőjét váró macskakaparas-védjegye”.¹⁴ Ahogy a fenti példából is kitetszik, ahogy az elhatalmasodó betegség befolyása fokozatosan kiterjed a beteg életének mind több területére, ugyanúgy kódolja újra mind többféle témába „beleíródva” Orbán lírájának vonatkozásait is ez a megváltozott tapasztalat, átalakítva például a költői egyéniséghiány/irodalmi hagyományviszony kapcsán kapott kritikákra adott orbáni lírai reakció gondolatmenetét is. Megfigyelhető, hogy ahogyan a korábban idézett, Gartner Éva-féle (2002-ben készült) interjúrészlet esetében, már ennél a jóval korábbi szöveghelynél is szorosan összekapcsolódik Orbán Ottó gondolkodásában költészet és élet, tehát ars poetica és autobiográf momentumok nála más esetekben is szervesen összefüggő logikai összekapcsolások a betegség mint *mindkét* szférára nézvést meghatározóan befolyásoló körülmény megléte. Míg a Gartner-interjú esetében Orbán személyes betegségtapasztalatának elbeszélések vált át hirtelen ars poeticájára ismertetésébe, ezúttal poétikai kérdésekről szólva vonja be a szöveg terébe hasonló hirtelenséggel, a szoros logikai összefüggés magától értetődő jellegét hangsúlyozva, a betegségnarratívát. Lényeges, a szerzői gondolkodásmódra valló párhuzamosságnak érzem, ahogy ezek az időben, műfajukban és kontextusukban-beszédhelyzetükben is egymástól hangsúlyosan különböző szövegek – ilyen tekintetben – hasonlóan működnek, hasonló eljárásokkal élnek.

Ilyesformán az [ez alapján inkább autopatográfának,¹⁵ mint autobiográfának ható] *Egyéniség* című versről is elmondható, amit Bartal Mária állapít meg Thomas Couser terminológiájához fűzött kommentárjában [mely meggyőződés szerint az állítás általános jellege okán – legalább részlegesen – lírai alkotások esetében is érvényesen alkalmazható], nevezetesen, hogy „[a]z elbeszélő betegsége és gyengülése a szöveg egészének működésmódját meghatározza”.¹⁶ Olyannyira, hogy maga az ennek kiváltó okát tematizáló, formaválasztását magyarázó vers [*Egyéniség*] is éppen olyan rímtelen, versszakokra nem tagolt szonettformában íródott, amelynek költészetében való megjelenését indokolta Orbán a versben – s amilyen a *Sárkányvér* ciklus többi darabja is. A betegség tapasztalata tehát markáns nyomot hagy magukon a műveken is, tekintve, hogy korlátozó erejével szemben kell megalkotnia magát a szövegnek, s ehhez a tapasztalathoz igazodva kell módosítania, költői identitását is [legalább részben] újraértelmezve-átalakítva a versben beszélőnek is a költészetről alkotott felfogását. A szövegalkotás folyamatának tehát legalább három szintjén nyomot hagy a betegséggel járó, megváltozó kondíciók együttes hatása: tematikailag, a metanarratív önkomentárok szintjén és a születő vers formai korlátaihoz („fejben is belátható táv”) való igazodás terén is.

---

14 Uo.

15 Ahogyan tehát a versforma és -hossz megválasztását nem kizárólag poétikai szempontok, hanem a romló egészségi állapot engedte lehetőségek köre is befolyásolja, meggyőződésem szerint kimeríti az autopatográfianak azt a definícióját, melynek értelmében az „az elbeszélő önazonosságáért, hangjáért, annak folytonosságáért folytatott harc, amely egyszersmind a hang megszakításának, szaggatottságának, kísérleti jellegének nyoma”. Bartal Mária, „*Ritmosus szünet*”. *A betegség reprezentációi Esterházy Péter Hasnyálmirigynapló és A bűnös című köteteiben*, Irodalomtörténet, 2018/2., 183.

16 Uo.

Fontos megfigyelni, hogy Orbánnál a versbe foglalt, gyógyíthatatlan betegség megjelenése nem törésként-szakadásként, egy részleges új, illetve a korábbival össze nem egyeztethető, azt felfüggesztő, megszakító vagy felülíró narratívaként, s nem is integrálhatatlan narratív zárványként,¹⁷ hanem [a kezdetektől fogva és onnantól is konzekvensen] tudatosan és programszerűen annak folytatásaként, szerves részeként, abba beágyazódva, a saját [történelmi, magánéleti és szakmai] körülményeivel folyvást küzdő, azokkal harcban álló¹⁸ én egységes[ként elgondolt és láttatott] narratívájába illeszkedik bele. [Ennek egyik oka pedig az, hogy Orbán értelmezésében költészete *már betegsége előtt is* a túlélés kísérleteinek-módozatainak krónikája volt. Lásd például egyik összegző módusú versében, a *Tudósítás a kés alól* ciklus címadó darabjában, ahol Orbán költészetén és élettörténetén egységesen végigvonuló, fő motívumként és tapasztalatként hivatkozik a menekülés-túlélés aktusára: „Ötven év alatt egy betűhegyet írtam össze, főképp verseket, / legtöbbjük tudósítás a kés alól, a háborúból, / az idegösszeroppanásból; tanultam az egerek mesterségét, / a költészet labirintusában az életemért futottam.”]¹⁹ E jelenség első kézzelfogható jelét a *Szép nyári nap...* kötet címére utaló [a kötet szerkesztés során a címadóhoz képest egy versnyi távolságra helyezett] darabban [*Két párka beszélget, a harmadik hallgat*] találjuk: „NÉGYESKE, MEHETÜNK HAZA. / Megúsztam. / Mint előtte az ostromot és a fiatalság csonttörő örvényeit is.”²⁰ A vers-, illetve kötet címben feltűnő párkák megjelenése is a narratíva megszakítatlan egységként való prezentálásának szándékát erősíti, amennyiben a betegség a mitikussá emelt énnarratívába beépülve elkerülhetetlen, sorsszerű fejleményként kontextualizálódik.²¹ Orbán ezáltal a betegséget az ellenséges [legalábbis legyőzendő] körülmények *egyikeként* – még ha [gyógyíthatatlan mivolta okán az öregedéssel–halállal–múlandósággal kapcsolatba hozva] a legnagyobb erejüként, hosszútávon legyőzhetetlenként is – állítja be. Ebben a relációban a betegség megjelenése átalakítja ugyan, de nem számolja föl és építi újra [kényszeríti újraépítésre] azt az énkonstrukciót, melyre hatással van. A betegség Orbán szemléletében láthatóan beilleszkedik [mégpedig a végső és legnagyobb ellenfélként] az én alakulástörténete során felmerülő életakadályok sorába, tehát

17 Vö. „A trauma egyik fontos vonása ugyanis megkésettéséből származó tűnékenysége, megfoghatatlansága, hiszen bekövetkeztének időpontjában – mintegy az időt kimerevítve – nem értelmezhető, utóbb pedig ellenáll az integrációs kísérleteknek, zárványként őrzi a bekövetkeztekor nem belátható pillanat jelen idejét. Éppen ezért, egyes elképzelések szerint, általánosabb-elméleti értelemben a trauma egyfajta múlt általi birtokoltságot jelent. Megmutatható tehát egyrészt olyan emlékezetként, amelyet az egyén nem képes tapasztalatként integrálni, másrészt másokkal közölhetetlen, megoszthatatlan katasztrófikus tudásként.” Menyhért Anna, *Elmondani az elmondhatatlant. Trauma és irodalom*, Anonymus–Ráció, Budapest, 2008, 25.

18 Úgy vélem, mikor témaként belép költészetébe, az énnarratívának ez az állandó vezérfonala [az én – többnyire elkeseredett és hosszútávon sok reménytel nem kecsesítő – *harca-küzdelme* életkörülményeivel szemben] legalább annyira meghatározza Orbán betegségdiskurzusának retorikáját, mint a [z elsősorban a rák asszociációjaként a] súlyos betegség fogalmához társult, elterjedt képzetek nyelvi konvenciói. Ld.: „»Harc« és »hadjárat« folyik a rák ellen; a rák a »gyilkos« betegség; a rákbeteg ember a rák »áldozata.«” Sontag, *i. m.*, 69.

19 Orbán Ottó, *Ostromgyűrűben*, Magvető, Budapest, 2002, 30.

20 Orbán, *Szép nyári nap, a párkák szóltanul figyelnek*, 55.

21 E tekintetben Kosztolányi *Februári ódjának* attitűdjéhez hasonlítható „Sorsom, mely eddig tétova kódbe bűjt, / egyszerre itt van, szőnyeges és meleg / szobámba sétál, mint a farkas, / rám vicsorogva.”

nem jelent a narratíva elbeszélhetőségében áthidalhatatlan nyelvi-pszichés akadályt, ma használatban lévő traumafogalmaink²² szerint alapvetően nem traumatikus, elbeszélhetetlen, nehezen vagy egyáltalán nem feldolgozható, esetleg kényszeresen körülírt (netán: is-is) pszichés tapasztalatként jelenik meg. Akkor sem, ha az autobiográf referenciális bázis számos elemét különféle utalásokból szőtt rendszerrel mozgató Orbán-verseket a személyesség toposzait mozgósító, kvázi-vallomásos „life writing” traumafeldolgozó, terápiás mechanizmusa²³ felől is nézzük. Olyannyira, hogy az irodalmi traumafeldolgozás közkeletűen egyik legfőbbnek tartott aspektusa, a *tanúságtétel*, mely „kifejezetten a trauma megközelítésére koncentrál, azt próbálja elhelyezni az egyén élettörténetében, pontosabban a trauma és az élettörténet kapcsolatát próbálja úgy felépíteni, hogy a történeteket megkísérli az elmondhatóság szférájába vonni”,²⁴ jóval inkább alkalmazható a pályakezdő Orbán Ottó költészetének, mintsem a szerző nyolcvanas évek közepétől kezdődő betegséglírájának tanulmányozása esetében.

Vonatkozó műveiben [nemcsak verseiben, hanem például agyműtétjéről tudósító három plusz egy részes tárcasorozatában sem] *roncsolt*, de határozottan nem *traumatizált* testként állítja be sajátját, ahogyan a szövegei kirajzolta, egységesként elgondolt beszélő szövegeiben sem keverednek a traumatizáltság, a (poszt)traumatikus állapot jellemző effektusai.²⁵ Mindez, tehát a betegség tudatformáló hatása által változó, de nem meghasonuló, korábbi önmagával folytonosságot vállaló és tapasztaló, s e folytonosságot hangsúlyozva reprezentáló én képzele szoros összefüggésben van Orbán Ottó személyiségképével, mely a legartikuláltabban talán Angyalosi Gergelyvel folytatott, sajátos „vitája”²⁶ eredményeképp fogalmazódott meg a költő részéről, a [mint arra Angyalosi is felhívja a figyelmet, valamelyest képzavargyanús] *sugárzó*, *szilárd mag* képzetkörével összefoglalni kívánt álláspontjában.

22 „A krónikus szomatikus betegségek pszichiátriai leírásában évtizedek óta jelen vannak a traumatizálódással kapcsolatos jellemzők. A betegséghez fűződő kettős viszony a nyelvben az elbeszélhetetlenség konstatálása és a kényszeres körülírás vagy e kettő közötti ingadozás [...] A szomatikus betegség mint trauma jellegzetessége, hogy nem egyszeri, és nem is ugyanaz az élmény ismétlődik hosszú időn keresztül, hanem számos traumatikus élmény sorozataként áll elő...” Bartal, *i. m.*, 191–192. Vagy: „A trauma ebben az értelemben [Radnóti gyermekkori haláltraumája és költészete kapcsolatáról szólva – Ny. G. Á.] olyan váratlan, megrendítő hatású lelki sérülés, amelyhez az ember tudata képtelen alkalmazkodni, és ezért mélyreható változásokat idéz elő a személyiségében.” Ferencz Győző, *Trauma és költészet: a nyelvi önmegalkotás folyamata. 1946: Megjelenik Radnóti Miklós Tájékos ég című kötete = A magyar irodalom története III.*, főszerk. Szegedy-Maszák Mihály, Gondolat, Budapest, 2008, https://regi.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_542_05_A_magyar_irodalom_tortenetei_3/ch36.html

23 „A life writing másik, tágabb körben is fontosnak tartott [...] aspektusa a feltételezett terapeutikus hatás, az író személy által korábban elszenvedett, hallgatással fedett traumatikus tapasztalatoknak a megírásban, a szkriptoterápiában megvalósuló feloldása, az úgynevezett narratív gyógyulás. A terápiaként felfogott életírásban maga az írási folyamat játssza a központi szerepet, a létrejövő szöveg pedig az ént már mint gyógyultat állíthatja önmaga elé.” Menyhért, *i. m.*, 21.

24 *Uo.*, 25.

25 Vö. Bartal Mária Esterházy Péter *Hasnyálmirigynaplója* és Harold Brodkey *This Wild Darkness. The Story of My Death* című műve összehasonlítása kapcsán tett megállapításával: „Az elbeszélő identitása a szövegben fokozatosan elbizonytalanodik, önmeghatározásának széttartó narratív műveletei ritkulnak, a fájdalom és a betegség állapota meghatározó identifikáló elemmé lép elő. A szöveg autofikciós jellege életrajzi szerző és a fiktívként olvasott szöveg narrátorának kettősségében érzékelhető.” Bartal, *i. m.*, 194.

26 Angyalosi Gergely, *Dialógus (?) a kritikával [Orbán Ottó verse kapcsán]* = *Uő., Kritikus határmezsgyén*, Csokonai, Debrecen, 1999, 82–91.

Mindezek a belátások a betegség-tematikájú művek értelmezése során válnak döntő fontosságúvá, amennyiben általuk az is láthatóvá válik, hogy miért van az, hogy az ezredforduló után (különösen a 2010-es évek második felében) mind nagyobb teret nyerő, mindinkább meghatározó jellegű, traumaalapú diskurzus és annak értelmezési keretei csak részlegesen vagy egyáltalán nem alkalmazhatók gyümölcsözően az orbáni betegséglíra interpretációja során.²⁷ Annál is inkább, mivel elfogadva Németh Zoltánnak a kilencvenes évek utáni magyar irodalomra tett, történeti szempontú gondolatmenetét, Orbán teljes költészetének (nyelvi és szemléleti) működése „óriási távolságban áll” a kétezres évektől születő azon hazai kortárs irodalmi művektől, melyek azt a fajta betegségszemléletet és -retorikát képviselik, amely tudatosan és koncepciózusan a roncsolt-traumatizált test[ek] diskurzusát viszi színre, helyezi a középpontba. „Ha irodalomtörténeti távlatot próbálunk érvényesíteni a kortárs magyar irodalom kapcsán, akkor a kilencvenes évek ironikus-parodisztikus szövegei után egy új nyelviségre, új irodalmi köznyelvre figyelhetünk fel, amelyből szinte már teljesen kimosódott az irónia és a paródia. [...] Logikus is egyébként: a betegségretorikából, alárendeltségből, fizikai és pszichikai megsemmisítés stációból, illetve a trauma tapasztalatából, a traumatikus test és nyelv megmutatásától az ironikus-parodisztikus gesztusok és retorikai megoldások óriási távolságban állnak. A magyar irodalom köznyelve az ezredforduló óta fokozatosan traumacentrikussá vált, s ez a folyamat egyúttal azt is eredményezte, hogy a játékos nyelvnek a 80-as, 90-es években uralkodó posztmodern koncepcióját fokozatosan a traumatikus nyelv koncepciója vette át.”²⁸

Orbánál egészséges és beteg identitású én, illetve egészséges és romló, beteg test kontinuitásának, önazonosságának hangsúlyosságát szemlélteti például 1987-es kötete (*A fényes cáfolat*) második verséből (*Önnön testéhez*) kibontakozó testszemlélete is. A címben is kiemelt testmegszólitást a vers felütése a még fiatal[abb], egészséges[ebb] test megverseléseként árnyalja, mely ilyesformán: „Romlandó anyag, aki eddig főleg örömet szerzettél”.²⁹ A második versszak ugyan tematizál valamiféle meghasonulást, ez azonban nem a hozzáférhetetlen régi és

27 Noha a közelítés, lévén betegséget és halált, valamint előbbinek élettani-fiziológiai hatásait biográf referencialitással találó művekről van szó, joggal merülhet föl. Mindehhez elég csak Németh Zoltán (Borbély Szilárd *Halotti pompáját* említő) megfigyelését felidézni – még akkor is, ha a 2014-ben megjelent tanulmány egy 2004-es kötet kapcsán tett megállapítása kontextusában a „kortárs” kifejezés értelemszerűen részben másként is értendő, mint az Orbán költészetében az 1980-as évek elejétől a szerző 2002-es haláláig tartó betegségtematika esetében. Úgy vélem, Németh idézett (első) mondata nemcsak a „kortárs” művekre, hanem a 2010-es évek értelmezői szemléletére, interpretációs preferenciáira is legalább annyira vonatkozatható: „A kortárs magyar irodalom legtöbb alkotásában a traumatizált test, illetve a test metamorfózisait, állapotait megjelenítő szöveg leggyakrabban az önéletrajzi megszólalásformákkal érintkezik. [...] Mint látható, a kortárs magyar irodalom szövegei között erős hálózatot alkotnak azok a szövegek, amelyek a test-írás kategóriájába sorolhatók, és az ide tartozó korpuszban még erőteljesebb kapcsolódási pontot mutatnak azok a szövegek, amelyek a traumatikus test felől építik fel poétikájukat. S ezek között külön hálózatot alkotnak azok a művek, amelyek az önéletrajzi kód felhasználásával jelenítik meg a traumatizált emberi testet.” Németh Zoltán, *Traumatizált testek a kortárs magyar irodalomban*, Kalligram, 2014/12. <http://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/2014/XXIII.-evf.-2014.-december/Traumatizalt-testek-a-kortars-magyar-irodalomban>

28 Uo.

29 Orbán, *A fényes cáfolat*, Magvető, Budapest, 1987, 6.

az áthidalhatatlan törés-szakadás nyomán létrejövő másik összeegyeztethetlenségét jeleníti meg, hanem a régi testállapot egészsége nyújtotta kényelemtől, örömtől, könnyedségtől vett elégikus búcsút: „Búcsúzunk egymástól, édenkert és lakója.”³⁰ Az ebben a sorban megjelenített édenkert-párhuzam a versegész szempontjából voltaképp pontatlan, azaz helyesebb úgy fogalmazni: nem teljes körű, elvégre a léleknek az egészséges testből való kiűzetéseként ábrázolt állapot valójában nem egy új test élményét [költözés], hanem a régi elromlásának tapasztalatát viszi színre. Magyarán a vers valójában nem az édenkertként ábrázolt állapotból való kiűzetés, hanem az édenkert *leromlásának* folyamatát ábrázolja, amint arra a második versszak egy másik szöveghelye is egyértelműen utal, mikor „a benned végbement, hatalmas változást”³¹ említi a vers, továbbra is a saját testet/édenkertet megszólítva. Utolsó, harmadik versszakában a vers ismét eljátszik a meghasonulás lehetőségével, de ennek dacára, illetve épp a lehetőség felvetése által téve még hangsúlyosabbá, egyértelműen az önazonosságot, egészséges és beteg állapot különbözőségei ellenére is az identitás változó, ám változékonyságában is egységesnek megmaradó mivoltát emeli ki: „Az, aki benned lakik, már nem én vagyok; / félig még én, de félig már egy öregember”.³² A részleges meghasonulás voltaképp személyiségvonások elvesztésében és újak megjelenésében [összességében azonban egyértelműen romlásként-vesztésként láttatva a folyamatot] nyilvánul meg; a vers végére ugyanis kiderül, hogy a versbeszélő valójában nem a [teljes] lírai én, pusztán annak szimbolikusan a vers beszélőjévé megtéve megelevenedett, lázadó kvalitása, mely – vesztét érezve – búcsúzik a szintén elmúlófélben lévő, még nem teljesen beteg test aktuális állapotától: „Mire én ő [tudniillik: öregember – Ny. G. Á.] leszek, csak hiányom leszek: / a makacs lázadó elhamvadt lényege”.³³

A betegség Orbán jóformán minden azt tematizáló versében az életút drámai fordulataként, de annak szerves részeként tételeződik.³⁴ Megjelenése nem jelent cezúrát, „csupán” meghatározó fordulatot [igaz, azt is lassú átmenetként, az önazonosságát folytonos változás közepette felmutató énidentitással ilyesformán összehangolhatóan láttatva] az életmű és öndefinálás egészét nézve, ahogy jellemző az is, hogy a beteg ember szemlélete Orbánnál rendszerint a fiatal és az öreg ember testi állapotainak,³⁵ illetve szertelen és bölcsebb gondolkodásának konvencionális, de korántsem maradéktalanul polarizált³⁶ összehasonlításának kiterjesztéseként jelenik meg legtöbbször. A beteg ember tudata tehát nem egy új vagy idegen identitás,

30 Uo.

31 Uo.

32 Uo.

33 Uo., 7.

34 „A betegség, akárcsak a háborús félárvaság, az intézeti gyerekkor segít egy stabil szerephelyzetű lírai alteregó megkonstruálásában.” Vári György, *A megtalált szerep. Orbán Ottó: Az éjnek rémjáró szaka*, Jelenkor, 2003/5., 531.

35 Az öregség és betegség állapotai rendre egymással részben-egészben szinonim viszonyban, hasonló képzetkörben (a halál közeledésének két fő okozójaként) tűnnek fel Orbán Ottó verseiben, pl.: „*lappangó öregség, / bujkáló betegség / orgyilkos törként jár át –*” *Melyben Balassi módján fohászkodik* = Orbán Ottó, *A keljőljancsi jegyese*, Századvég, Budapest, 1992, 59.

36 „...melyekben nem rendeződnek el bipolárisan az értékek, nem minden rossz, ami az öregséghez tartozik, és nem minden jó, ami a fiatalsághoz.” – írja Vári György idézett kritikájában Orbán értékszembesítő verseiről. Vári, *i. m.*, 532.

mely felől a korábbi már hozzáférhetetlen. Sokkal inkább megváltozott állapot, de ugyanannak az énkonstrukciónak másik állapota, mely által [gyakran nem is a pusztá emlékezés, hanem épp a személyiség kontinuitása és önazonossága végett] rendre hozzáférhető [s így, mint új és régi változat, összevethető] a korábbi állapot is. Erre szemléletes példa az Orbán életútját (halála előtt tizenegy évvel) visszatekintő, de nem feltétlenül összegző szemlélettel summázó rövid vers [*Kabala*] is *A keljfőljancsi jegyese* kötetből. Ebben a versben Orbán Ottó látszólag véletlenszerű, numerikus szempont szerint mutat föl egy-egy fázisjellegű megfigyelést életútjából: 11, 22, 33, 44, illetve 55 éves korában. Az első fázis a háború utáni állapot és félárvaság időszakát idézi föl, a második az 1956 utáni helyzetet, a harmadik a minden említéskor a személyiségfejlődés és -szemlélet szempontjából is meghatározó élményként bemutatott indiai út tanulságait és tapasztalatait, az ötödik az aktuális állapotot [a vers ezen szakasza adja a kötet címét is: „55 éves lettem 91-ben – / versem a keljfőljancsival jár jegyben.”],³⁷ s ezek közé, mindenfajta megkülönböztetés vagy kiemelt jelentőség nélkül integrálódik a negyedik pillanatkép, mely a betegség diagnosztizálását vagy első jeleinek észlelését rögzíti: „80-ban vagyok 44 éves – / a betegség már a koponyám felé les.”³⁸

37 Orbán, *A keljfőljancsi jegyese*, 8.

38 Uo.